

**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ
ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

**SOME PROBLEMS OF THE PROCEDURAL STATUS
OF THE SUPREME ANTI-CORRUPTION COURT OF UKRAINE**

**Шестак Л.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Національний університет «Чернігівська політехніка»**

**Керноз Н.Є., старший викладач кафедри публічного та приватного права
Національний університет «Чернігівська політехніка»**

**Новомлинцев А.О., студентка ІV курсу юридичного факультету
Національний університет «Чернігівська політехніка»**

На жаль, корупція не є новим явищем в українському суспільстві. Різні політичні, економічні, правові та соціальні чинники сприяють її розвитку та негативному впливові на всі сторони життя суспільства. Побороти її дуже складно. Тому в Україні створено систему органів, основним завданням яких є попередження корупції та боротьба з її проявами на всіх рівнях та у всіх гілках влади й управління. Одним з таких органів є Вищий антикорупційний Суд – спеціалізований суд, призначенням якого є захист осіб, суспільства та держави від корупційних та пов'язаних із ними кримінальних правопорушень; вирішення справ про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у порядку цивільного судочинства та про застосування санкції, передбаченої п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції» у порядку адміністративного судочинства.

Автори відзначають, що у світі немає стандарту чи моделі антикорупційного суду або подібної до нього структури, тому застосування світового досвіду в цьому питанні є складним. Через розширення кола повноважень ВАКС та збільшення кількості справ, що ним розглядаються, пропонується застосовувати одноосібний, а не колегіальний розгляд справ. Проте автори відстоюють позицію про те, що ефективність такої практики є сумнівною, бо справи, які розглядаються у ВАКС є складними та посягають на основи державної безпеки. Тому доречно залишити колегіальну форму їх розгляду, що дозволить зменшити корупційні ризики.

У статті виокремлено ряд проблем, які мають місце в роботі ВАКС. Так, напрацьована суддями ВАКС практика вже вийшла за межі кримінального судочинства, тому справи розглядаються також в цивільному і в адміністративному провадженні. Проте вид конфіскації, яка може застосовуватися в них, наразі не визначена, що ускладнює роботу цього суду. Крім того, доцільним є внесення змін і доповнень до законодавства в питаннях визначення сутності доказів, їх доказового значення тощо.

Ключові слова: Вищий антикорупційний суд, докази, санкції, судовий збір, судочинство, пільги, цивільна конфіскація.

Unfortunately, corruption isn't a new phenomenon in Ukrainian society. Various political, economic, legal, and social factors contribute to its development and negative impact on all aspects of social life. Overcoming corruption is very hard. As a result, in Ukraine, a system of authorities has been established, the main task of which is to prevent corruption and combat its manifestations at all levels and branches of government and administration. One of such institutions is the Supreme Anti-Corruption Court – a specialized court the purpose of which is to protect individuals, society, and the state from corruption and related criminal offenses. It handles cases related to the unjustified acquisition of assets and their recovery as state revenue under civil procedural rules, as well as the application of sanctions provided for in Art 4, Part 1-1 of the Law of Ukraine "On Sanctions" under administrative procedural rules.

The authors note that there is no global standard or model for an anti-corruption court or a similar structure. Therefore, applying international experience in this matter is challenging. Due to the expanded scope of Supreme Anti-Corruption Court powers and the increased number of cases it handles, a proposal is made to apply an individual, rather than a collegial, consideration of cases. However, the authors argue that the effectiveness of such a practice is doubtful because cases handled by Supreme Anti-Corruption Court are complex and affect the foundations of state security. Therefore, it is advisable to maintain a collegial form of consideration to reduce corruption risks.

The article highlights several issues in the functioning of Supreme Anti-Corruption Court. For instance, the established practice by Supreme Anti-Corruption Court judges has extended beyond criminal proceedings, leading to cases being considered in civil and administrative proceedings. However, the type of confiscation that can be applied in these cases is not currently defined, complicating the court's work. Furthermore, it is deemed appropriate to make changes and additions to legislation regarding the determination of the essence of evidence, its probative value, and related matters.

Key words: Supreme Anti-Corruption Court, evidence, sanctions, court fee, proceedings, benefits, civil forfeiture.

Вступ. Становлення України як європейської держави передбачає здійснення ряду реформ, у тому числі й тих, які спрямовані на покращення роботи всіх гілок влади та запобігання корупційним ризикам у владних структурах. Тому європейська спільнота надала ряд документів із пропозиціями реформ – від 7 рекомендацій ЄС до переліку структурних маяків МВФ, на виконання яких розроблено Концепт посилення стійкості демократії в Україні, що передбачає зокрема: підвищення інституційної спроможності антикорупційних органів України, забезпечення їх додатковими гарантіями незалежності; законодавче врегулювання діяльності Верховного Суду для забезпечення єдності судової практики, посилення його стійкості до олігархічно-корупційних загроз; імплементація Антикорупційної стратегії тощо.

Входження України у європейський простір потребує здійснення реформ, направлених на забезпечення економічної,

політичної та соціальної стабільності. Одним із напрямків такого реформування є реалізація заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією та попередженням її проявів на різних рівнях та в усіх гілках державної влади. Для цього в Україні створені й діють ряд інституцій, однією з яких є Вищий антикорупційний суд (далі – ВАКС). Це спеціалізований суд в системі судоустрою України, призначенням якого є захист осіб, суспільства та держави від корупційних та пов'язаних із ними кримінальних правопорушень; вирішення справ: про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у порядку цивільного судочинства (з 28.11.2019 року); про застосування санкції, передбаченої п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції» у порядку адміністративного судочинства (з 24.05.2022 року – на час дії воєнного стану) [1].

Мета роботи. Метою даного дослідження є аналіз змін, внесених до чинного процесуального законодавства

та вплив його новел на діяльність ВАКС в цивільному та адміністративному судочинстві.

Теоретико-правовою основою даного дослідження стали праці українських науковців та практиків, в яких аналізуються основні положення національного законодавства, що визначають завдання та зміст діяльності ВАКС. Зокрема, відповідні проблеми в тій чи іншій мірі стали предметом наукових досліджень таких фахівців як: О. Лемак, Т. Подорожна, А. Худик та інших. Проте, в силу нестабільності вітчизняного законодавства, в їх працях не розкриваються окремі проблеми статусу ВАКС як спеціалізованого суду в системі судоустрою.

Результати дослідження. Конституційна реформа судової системи була започаткована ще в «Перехідних положеннях» до Основного Закону на передбачала створення спеціалізованих судів [2]. Але вона не була реалізована у строки та в порядку, визначеному Конституцією України, а триває й досі, хоча вектор направленості її змінився. Наразі ВАКС є наймолодшим судом України, який розпочав свою роботу 5 вересня 2019 року. Його створення викликало бурхливі дискусії, зокрема питання доцільності та конституційності, особливостей реалізації повноважень. Наразі у світі немає чіткого стандарту чи рекомендованої типової моделі антикорупційного суду або подібної структури. Їх створення та організація роботи залежить від особливостей правової системи, де виникає потреба у створенні такого суду; специфіки й особливостей структури та поширеності корупційних правопорушень. Відзначимо, що спеціалізовані антикорупційні суди запроваджені у країнах, де на певному етапі суспільного розвитку гостро постала проблема корупції у вищих органах державної влади. Різняться лише підходи до юрисдикції, інстанційності та кваліфікаційних вимог до суддів таких судів [3].

Принагідно відзначимо, що першочерговою метою створення ВАКС було розвантаження місцевих судів та оперативність розгляду спеціалізованих справ, які пов'язані з корупційними проявами та здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням відповідних категорій справ. Але внаслідок внесення змін і доповнень до діючого законодавства, а також через повномасштабне вторгнення російської федерації та потребу забезпечення накладання санкцій на суб'єктів, які фінансують терористичну діяльність, повноваження ВАКС були суттєво розширені, а кількість справ значно зросла. Це викликало потребу збільшення чисельності штату суддів ВАКС та порядку здійснення правосуддя даним судом. На вимогу міжнародних партнерів для отримання фінансової допомоги, протягом наступних шести місяців Україна має внести зміни до законодавства щодо збільшення кількості суддів ВАКС та дозволити розгляд певних справ одноособно, а не колегією з трьох суддів, що повинно сприяти забезпеченню справедливого та ефективного розгляду зростаючої кількості корупційних справ [4].

Варто вказати, що станом на 23.11.2023 р. Вищою кваліфікаційною комісією суддів України було оголошено конкурс на зайняття 25 вакантних посад суддів ВАКС, отже оновлений його склад має передбачати роботу вже 63 суддів. Тобто у даному питанні є позитивна динаміка. Разом з тим, на наш погляд, визначення права на одноособний, а не колегіальний розгляд справи не сприяє утвердженню справедливого правосуддя, оскільки справи, які розглядаються наразі у ВАКС є досить складними та посягають на основи державної безпеки. Тому доречно залишити колегіальну форму їх розгляду, що має забезпечити ухвалення законних, обґрунтованих та неупереджених судових рішень.

Принциповою є позиція викладена в *amicus curiae*, але вона наразі не може бути застосована до справ, розгляд яких здійснюється ВАКС в порядку адміністративного судочинства, оскільки для віднесення суду до категорії «надзвичайних чи особливих», необхідна наявність однієї або декількох із наведених характеристик, а саме:

– ВАКС створений в межах єдиної системи судоустрою як один з вищих спеціалізованих судів;

– ВАКС створений у спосіб, передбачений Конституцією та законом;

– ВАКС не підміняє собою будь-який звичайний суд, його предметна юрисдикція (підсудність) як вищого спеціалізованого суду чітко відокремлена від відповідної юрисдикції загальних судів і визначена процесуальним законом;

– ВАКС як і будь-який інший загальний суд розглядає справи виключно в межах, на підставі та відповідно до загального порядку, що визначається відповідним процесуальним законодавством України;

– Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України і в т. ч. щодо ВАКС, оскільки Верховний Суд є судом касаційної інстанції у справах, які розглядаються ВАКС (ч. 3 ст. 125 Конституції України, ст. 36 Закону «Про судоустрій і статус суддів», п. 21 ч. 1 ст. 3, ч. 3 ст. 33 Кримінального процесуального кодексу України, ст. 25 Цивільного процесуального кодексу України)» [5]. Але з 24.05.2022 року, після розширення повноважень ВАКС розглядом в порядку адміністративного судочинства за терміновою (прिशвидженою) процедурою справ про застосування санкції, передбаченої п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції» [6], за ч. 9 ст. 283-1 КАС України: «постанова АП ВАКС набирає законної сили негайно після її проголошення та не підлягає оскарженню в касаційному порядку» [7], тому статус ВАКС не відповідає цій характеристиці *amicus curiae*, тому може бути визнаний як «надзвичайний чи особливий» суд, створення якого конституційно заборонено положеннями ч. 6 ст. 125 Основного Закону України.

Відзначимо, що практика, напрацьована суддями ВАКС, вже вийшла за межі кримінального судочинства. Відповідно до положення ч. 5 ст. 22 Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України ВАКС підсудні справи про застосування санкції, передбаченої п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції». Так, у I півріччі 2023 року на розгляд ВАКС надійшло 16 позовних заяв про застосування санкцій. З урахуванням незавершених справ, у провадженні ВАКС у I півріччі 2023 року перебувало 20 адміністративних справ. Станом на 01.07.2023 ВАКС завершено розгляд 18 адміністративних позовних заяв: 1 позов повернуто заявнику у зв'язку з його відкликанням, за 17 позовами ухвалено рішення по суті заявлених вимог [8]. На 16.11.2023 року ВАКС було ухвалено 30 рішень щодо застосування санкцій, 9 з яких оскаржено в апеляційній інстанції. Виходячи з цього, логічно визначитися, чи поширюється дія характеристик *amicus curiae* на оновлену діяльність ВАКС в порядку адміністративного судочинства.

У свою чергу, згідно із ч. 4 ст. 23 ЦПК України ВАКС розглядаються справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави [9], що отримала в світі назву «цивільна конфіскація», метою якої є стягнення у власність держави активів, законність набуття яких особа не змогла довести. Дані справи є доволі нестандартними, тому створюють нові підходи у формуванні судової практики. За статистичними даними діяльності у I півріччі 2023 року на розгляд ВАКС надійшло 4 позовні заяви зазначеної категорії. За результатами розгляду однієї цивільної справи ВАКС ухвалено рішення про відмову в задоволенні позовних вимог. Станом на кінець звітного періоду за трьома заявами відкрито провадження, розгляд справ не було завершено [8].

Аналізуючи статистику, ми можемо зауважити, що ВАКС розглядає справи не так оперативно, як цього вимагають процесуальні строки, що має наслідками накопичення справ, затягування процесів, порушення прав учасників провадження.

Вище вже зазначалося, що ВАКС розглядає справи в порядку адміністративного та цивільного судочинства. Окремі процедурні моменти правового врегулювання здійснення цих проваджень відображено в Таблиці [10, с. 126–128].

Окремі процедурні моменти позовного провадження ВАКС в по справах	
про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (ст. 290–292 ЦПК) – за правилами загального позовного в порядку цивільного судочинства	про застосування санкції, передбаченої п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції» (ст. 283-1 КАС) як окрема категорія термінових адміністративних справ
1. Ініціатор	
прокурор САП – Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; прокурори Генеральної прокуратури України за дорученням Генерального прокурора (ч. 1 ст. 290 ЦПК)	ЦОВВ, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції (ч. 2 ст. 5-1 ЗУ «Про санкції») = Міністерство юстиції України
2. Строк звернення	
позовна давність – чотири роки (ч. 5 ст. 258 ЦК України)	протягом строку дії правового режиму воєнного стану (ч. 1 ст. 283-1 КАС)
3. Процесуальний засіб звернення – позовна заява, що має відповідати вимогам	
ст. 175 ЦПК з особливостями передбаченими ст. 290 ЦПК	ч. 1 ст. 283-1 КАС
4. Пільги щодо судового збору за ЗУ «Про судовий збір»	
судовий збір не справляється (п. 17 ч. 2 ст. 3 ЗУ)	звільняються від сплати в усіх судових інстанціях (п. 25 ч. 1 ст. 5 ЗУ)
5. Склад суду першої інстанції	
1) колегією у складі трьох суддів ВАКС – як правило абз. 2 ч. 1 ст. 34 ЦПК ч. 4 ст. 283-1 КАС	
2) виняток – місцевий суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться ВАКС якщо відповідачем є суддя чи працівник апарату ВАКС	
6. Строк розгляду справи судом першої інстанції	
розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістьдесят днів з дня відкриття провадження у справі; суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті	протягом 30 днів з дня надходження позовної заяви до суду
7. Суд першої інстанції ухвалює рішення	
на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою, порівняно із сукупністю доказів іншої сторони (ч. 4 ст. 89 ЦПК = ч. 6 ст. 283-1 КАС)	
8. Суд апеляційної інстанції Апеляційна палата ВАКС – загальне правило	
виняток суд апеляційної інстанції, у межах апеляційного округу якого (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду) знаходиться місцевий суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується якщо відповідачем є суддя чи працівник апарату ВАКС	
9. Час на подання апеляційної скарги на рішення ВАКС	
подається протягом тридцяти днів, а на ухвалу суду – протягом п'ятнадцяти днів з дня його (її) проголошення (ч. 1 ст. 354 ЦПК)	протягом п'яти днів з дня проголошення рішення суду з певними процедурними моментами (ч. 8 ст. 283-1 КАС)
10. Строк розгляду апеляційної скарги Апеляційною палатою ВАКС	
протягом 60 днів із дня постановлення ухвали про відкриття апел. провадження (ч. 1 ст. 371 ЦПК)	протягом 15 днів з дня надходження апеляційної скарги до суду (абз. 4 ч. 8 ст. 283-1 КАС)
11. За результатами розгляду апеляційної скарги Ап ВАКС ухвалює одне з таких рішень:	
1) залишити судові рішення без змін, а скаргу без задоволення; 2) скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити у відповідній частині нове рішення або змінити рішення; 3) визнати нечинним судові рішення суду першої інстанції повністю або частково у передбачених ЦПК випадках і закрити провадження у справі у відповідній частині; 4) скасувати судові рішення повністю або частково і у відповідній частині закрити провадження у справі повністю або частково або залишити позовну заяву без розгляду повністю або частково; 6) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції; 8) у передбачених ЦПК випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з рішень за п. п. 1, 2, 3, 4, 6 ч. 1 ст. 374 ЦПК	1) про залишення судового рішення без змін, а апеляційної скарги – без задоволення; 2) про зміну судового рішення; 3) про скасування судового рішення та ухвалення нового рішення У разі проголошення в судовому засіданні скороченого рішення повний текст постанови Ап ВАКС складається не пізніше п'яти днів з дня проголошення. Повний текст постанови Ап ВАКС підписується всім складом суду та не пізніше наступного дня після підписання його копія вручається (видається або надсилається) учасникам справи, їх представникам, особі, яка не брала участі у справі та подала апеляційну скаргу з підстави вирішення судом питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, до електронного кабінету (у разі його наявності) та опубліковується на офіційному веб-сайті Вищого антикорупційного суду (абз. 9, 11, 12 ч. 8 ст. 283-1 КАС)
12. Законна сила постанови суду апеляційної інстанції	
набирає законної сили з дня її прийняття ст. 384 ЦПК, але можливий перегляд у Верховному Суді як суді касаційної інстанції з дотриманням загальних вимог, передбачених положеннями Глави 2. Касаційне провадження Розділу 5 ЦПК	Постанова Ап ВАКС набирає законної сили негайно після її проголошення та не підлягає оскарженню в касаційному порядку надсилається до: 1) органу, який здійснює повноваження у сфері управління активами для визначення порядку та способу його виконання; 2) апарату Ради національної безпеки і оборони України (ч. 9 ст. 283-1 КАС)

На наш погляд, окремі моменти щодо діяльності ВАКС потребують уточнення. По-перше, в порядку цивільного судочинства відповідно до Закону України «Про судовий збір» – судовий збір не справляється [11]. Якщо справа розглядається в порядку адміністративного судочинства – Міністерство юстиції України як центральний орган вико-

навчої влади звільняється від сплати судового збору згідно п. 25 ч. 1 ст. 5 із назвою «Пільги» згаданого Закону. Проте і в першому, і в другому випадку по суті має місце звільнення від сплати. При цьому необхідно зауважити, що змістове навантаження на термін «пільги» значно більше та включає відстрочення, розстрочення та зменшення

відповідної плати. Тому, для єдиного правозастосування доречно законодавчо виписати однакову термінологію в Законі України «Про судовий збір» та процесуальних кодексах без використання дефініцій «не справляння» та «пільги», зведених лише до звільнення.

По-друге, нелогічним є законодавче твердження: «суд першої інстанції ухвалює рішення на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою, порівняно з сукупністю доказів іншої сторони» [7; 9]. Бо докази не мають ступеня переконливості, вони підтверджують чи спростовують інформацію, повинні бути отримані у визначеному законом порядку, містити інформацію про факти, події чи явища тощо. Ступінь їх переконливості – це їх допустимість, достовірність, достатність. Тому можна говорити, що суд першої інстанції ухвалює рішення на користь сторони, яка подала докази, що підтверджують обґрунтованість її вимог чи заперечень та виключають можливість їх неадекватного трактування.

Зауважимо, що наразі в законодавстві не вирішено питання про те, який вид конфіскації застосовується в адміністративному судочинстві. Так, в Постанові Касаційного цивільного суду ВС від 04.10.2023 р. зазначено що «у світовій практиці сформувалося два її види: проти особи (особиста конфіскація, *in personam* в кримінальному судочинстві або в тому, яке кваліфікується як кримінальне); проти речі (речова конфіскація, *in rem* – у цивільному). Українська модель конфіскації *in rem* отримала своє вираження в конструкції «необґрунтовані активи», що мають досить нетиповий правовий режим» [12]. Тому в контексті досліджуваної проблематики щодо специфіки законодавчого регулювання «цивільної конфіскації» є те, що у процесуальній нормі: «у разі визнання судом достатньої доведеності зазначених фактів на підставі поданих позивачем доказів спростування необґрунтованості активів покладається на відповідача» (абз. 2 ч. 2 ст. 81 ЦПК України) закріплена презумпція необґрунтованості активів. Але «ця презумпція є спростовною – в процесі судового розгляду тягар доказування перекладається на відповідача, в якого виникає обов'язок довести законність набуття активу або спростувати зв'язок з цим активом чи його необґрунтованість. Закріплення такої спростовної презумпції доповнює обмеження та заборони (суміщення, отримання неправомірної вигоди, подарунків), встанов-

лені законом для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» [13].

Кримінальна конфіскація передбачає наявність судимості, яка відсутня й в цивільному, й в адміністративному судочинстві. Тому доречно визначитися, який вид конфіскації має місце під час застосування ст. 283-1 КАС України. З метою уніфікації законодавства доречно п. 3 Примітки до статті 368-5 Кримінального кодексу України щодо легального визначення «активів» привести у відповідність до терміну «активи», що визначений в п.1 ч. 8 статті 290 ЦПК України.

Висновки. Підсумовуючи вище визначене, варто зауважити, що справи, які розглядаються ВАКС є надважливими та потребують не лише високого рівня підготовки суддів, їх неупередженості, але й належного законодавчого забезпечення відповідних процесів. Проте недоречно оцінювати роботу ВАКС лише за кількістю вирішених справ та оперативністю їх розгляду й вирішення. Адже визначальною залишається законність й обґрунтованість прийнятих ВАКС рішень. Важлива роль у цих процесах належить парламенту, так як саме він має привести законодавство України у відповідність до Антикорупційної стратегії [14].

Крім цього, належна організація роботи ВАКС потребує внесення змін і доповнень до діючого національного законодавства, зокрема, необхідно: 1) вилучити з положень ЦПК і КАС України поняття «більш переконливих доказів», замінивши його на поняття «одержані у встановленому законом порядку докази, що підтверджують або спростовують вимоги чи заперечення»; 2) визначити вид правової конфіскації, яка застосовується при розгляді справ в порядку адміністративного судочинства; 3) уніфікувати поняття «активи», яке різниться в положеннях кримінального закону та цивільного процесуального законодавства; 4) уніфікувати положення Закону України «Про судовий збір» та процесуальних кодексів щодо визначення поняття «пільги»; 5) скасувати положення ч. 9 ст. 283-1 КАС України щодо неможливості оскарження постанови АП ВАКС в касаційному порядку та доповнити додатковими нормами про перегляд Верховним Судом як судом касаційної інстанції справи про застосування санкції, передбаченої п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції», адже лише тоді статус ВАКС буде відповідати Конституції України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 р. № 2447-VIII. Дата оновлення: 31.03.2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> (дата звернення 21.12.2023).
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4378> (дата звернення 21.12.2023).
3. Anticorruption court legislation for 26 countries. URL: <https://www.u4.no/anti-corruption-court-legislationfor-23-countries>; Метью К. Стівенсон (професор права, Гарвард), Софі А. Шютте (старший радник, U4/CMI) Спеціалізовані антикорупційні суди. *Порівняльна картографія*. Випуск 4. Лютий 2017. № 5. URL: <https://www.u4.no/publications/specialised-anti-corruption-courts-a-comparative-mapping-ukrainian.pdf> (дата звернення 21.12.2023).
4. Реформувати ВС та КСУ і створити Вищий адмінсуд: у США повідомили, що повинна зробити Україна для отримання допомоги. *Судово-юридична газета в Україні* від 25.09.2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/281673-reformirovat-vs-i-ksu-i-sozdat-vysshiy-adminsud-v-ssha-soobschili-cto-dolzha-sdelat-ukraina-dlya-polucheniya-pomoschi> (дата звернення: 21.12.2023).
5. Спільний висновок AMICUS CURIAE розроблений проектами міжнародної технічної допомоги (Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні, програма USAID «Нове правосуддя» та IDLO) в межах загальної підтримки антикорупційної та судової реформ в Україні. URL: https://grp.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/AmicusCuriae-VAKS-final-style_01_102.pdf (дата звернення 21.12.2023).
6. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. Дата оновлення: 22.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення 21.12.2023).
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Дата оновлення: 04.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#n10224> (дата звернення 21.12.2023).
8. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у I півріччі 2023 року (як судом першої інстанції). *Вищий антикорупційний суд*. Київ. 2023. С.15. (дата звернення 21.12.2023).
9. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Дата оновлення: 16.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6613> (дата звернення 21.12.2023).
10. Керноз Н. Є. Перегляд судових рішень як різновид судового захисту прав, свобод та інтересів осіб : навчальний посібник. Вид. 4-те, доповн., переробл. Чернігів: Національний університет «Чернігівська політехніка», 2023. 176 с.
11. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI. Дата оновлення: 18.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення 21.12.2023).
12. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 04.10.2023 р. у справі № 991/2396/22 (провадження № 61-8529св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114020811> (дата звернення 21.12.2023).
13. Сайт ВАКС від 26.09.2023 року. URL: <https://hcac.court.gov.ua/hcac/pres-centr/news/1482387/> (дата звернення 14.12.2023).
14. Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsiyna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf> (дата звернення 21.12.2023).